

MITMEKEELSUS, KEELEKONTAKTID JA KEELELINE TEADLIKKUS

ANNA VERSCHIK

Keeleline teadlikkus (ingl *linguistic awareness*), mõnikord ka metalingvistiline teadlikkus (ingl *metalinguistic awareness*) on termin, mis viitab keele formaalsete aspektide teadlikule tajule, tundlikkusele keeleõppes, -õpetamises ja -kasutuses. Huvi keelelise teadlikkuse vastu on tärganud viimasel paaril kümnendil, samuti on suhteliselt hiljuti tekkinud ajakiri Language Awareness ja vastav teadusselts Association for Language Awareness, mille kodulehel leidubki esitatud definitsioon.¹ Ingliskeelses kirjanduses kasutatakse termineid *linguistic awareness* ja *metalinguistic awareness* sageli sünonüümselt; siin kasutatakse lühiduse mõttes varianti „keeleline teadlikkus” mõlema ingliskeelse termini vastena. Artikli põhiseisukohti on avaldatud inglise keeles (Verschik 2017a), kuid siinses artiklis on kasutatud teisi näiteid, samuti on nende rõhuasetused erinevad.

Mõni autor eristab termineid *language awareness* ja *linguistic awareness*, millest esimene hõlmab võimet kõrvutada esimese keele ja õpitava ehk sihtkeele vorme ja teine viitab keeleainese käsitlemisele (Masny 1997). Et siinses artiklis ei käsitleta keele omandamist, siis sellel jaotusel rohkem ei peatuta. Mitmekeelsuse uurijate hulgas on keelelisest teadlikkusest huvitatud eelkõige teise ja kolmanda keele omandamise ning mitmekeelsuse pedagoogiliste aspektide uurijad. Kuid kontaktlingvistilgi oleks kasulik sellele rohkem tähelepanu pöörata.

Pisut teistsugust definitsiooni pakub Ulrike Jessner (2014: 177), kirjeldades keelelist teadlikkust kui võimet vormile keskenduda ning lülituda ümber tähenduselt vormile ja tagasi. Keeleline teadlikkus ei ole sama mis suutlikkus kirjeldada keele omadusi või keelekasutuse näiteid korrektsetes keeleteaduslikes terminites, vaid pigem oskus analüüsida, kõrvutada, ammutada vajalikku informatsiooni leksikaalse ja grammatilise tähenduse kohta, püstitada hüpoteese, teha järeldusi.

Näiteks nähes või kuuldes lähedast sugulaskeelt, võib eesti keele kõneleja tähele panna häälikute vastavusi (eesti *oo* : soome *uo*, nt *too* : *tuo*, *loo* : *luo*). Kohates kakskeelses menüüs eestikeelset loetelu *pannkoogid kohupiimaga*, *pannkoogid moosiga*, *pannkoogid jäätisega*, võib välismaalane järeldada, et *-ga* on selline element, mis tähendab 'koos'; ta ei pruugi seejuures teada, mis on grammatiline tähendus või kaasaütlev kääne või isegi kääne kui selline, kuid sellegipoolest suudab ta tuletada nende näidete põhjal abstraktse tähenduse.

Nagu neist näidetest selgub, võib keeleline teadlikkus olla ka mitmekeelne: keelekasutaja opereerib rohkem kui ühe keele süsteemiga, seega

¹ http://www.languageawareness.org/?page_id=48

suudab keskenduda vormile ja tähendusele mitmes keeles ja kõrvutada erinevaid keeli. Just mitmekeelne teadlikkus (ingl *multilingual language / linguistic awareness*) ongi selle artikli teema.

Võrreldes teise, kolmanda jne keele omandamise uurimisega, on kontaktlingvistikas millegipärast keelelisest teadlikkusest väga vähe juttu, kui siis pigem juhuslikult. Ilmselt on asi rõhuasetuse erinevustes. Keeleomandamise uurija esitab muuhulgas küsimuse, milline on keelte vastastikune mõju (ingl *cross-linguistic influence*), kuidas keeleõppija teadvustab esimese ja teise keele erinevusi jne. Kuigi viimasel ajal räägitakse nn ülekande kahesuunalisusest (esimese ja teise keele vastastikusest mõjust), on traditsiooniliselt rohkem tähelepanu pühendatud sellele, kuidas mõjub esimene keel teisele keelele. Kontaktlingvistikas aga ei räägita vigadest, nende põhjustest ega teadvustamisest, vaid hoopis keelekontaktidest johtuvatest keelemuutustest (ingl *contact-induced language change*), kusjuures keskendutakse pigem teise, kolmanda jne keele mõjule esimesele keelele.

Veel suhteliselt hiljuti räägiti keelekontaktide tulemustest põhiliselt strukturalistlikes terminites, hiljem (Thomason, Kaufman 1988) lisandus arusaam sotsiolingvistilistest teguritest, mis otseselt ei põhjusta muutusi, küll aga panevad keelekogukonnad (või indiviidid) tegema teatud valikuid ja määravad muutuste suuna. Seega on lähenemine olnud valdavalt kas keeleainese keskne või sotsiolingvistiline, mitte kognitiivne. Kontaktlingvistiliste ja kognitiivsete vaatenurkade süntees on väga hiljutine ja toimub alles praegu.

Järgnevates alajaotistes antakse ülevaade keelelise teadlikkuse ning mitmekeelsuse ja keelekontaktide uurimise võimalikest seostest, seejärel vaadeldakse mitmekeelsuse, keelekontaktide ja keelelise teadlikkuse koosmõju korpuskorralduses, isiklikus keelevalikus (idioleti kujundamisel, k.a internetisuhtluses, nagu blogides, foorumites jne), retseptiivses mitmekeelsuses ning mitmekeelses loovuses.

1. Mitmekeelsuse uurimine ja keeleline teadlikkus: üldvaade

Nagu eespool mainitud, kirjutatakse kõige rohkem teadlikkusest teise, kolmanda jne keele omandamise uuringutes: nt Jessner (2014) arvab, et just mitmekeelse teadlikkuse tõttu on mitmekeelne õppija eriline juhtum, sest ta erineb õppijast, kes pole kunagi teisi keeli õppinud. Siinkohal on oluline mitmikpädevuse (ingl *multicompetence*) mõiste, mille pakkus 1990-ndate keskel välja Vivian Cook (vt ülevaade Cook 2016), kes on seda seitsaadiik arendanud, hiljem ka Jean-Marc Dewaele (2016). Mitmikpädevus on selline kognitiivne seisund, mil isiku kognitsioonis on rohkem kui üks keelesüsteem. Võib öelda, et just mitmikpädevuse tõttu ei ole mitmekeelne keelekasutaja mitme ükskeelse kasutaja mehhaaniline summa (piltlikult väljendudes: 1 + 1 on rohkem kui 2), kuna sellise inimese esimese (emakeele, tavakeele jms) keele oskus on olemuslikult erinev ükskeelse inimese omast. Ükskeelsel puudub võrdlusmoment, mis on mitmekeelsel paratamatult olemas, isegi kui teise keele oskus on tagasihoidlik. Ka siis, kui mitmekeelne inimene, rühm või kogukond peab ideaaliks keelte eraldatust, pole ükski keel täiesti välja lülitatud. Keeled ei ole

eraldatud kognitiivsel tasemel, keelesüsteemid mõjutavad vastastikku üksteist nagunii.

Mõnevõrra on keelelist teadlikkust puudutanud sotsiolingvistika, kuigi mitte tingimata seda terminit kasutades, vaid pigem sisuliselt, nt keele ja identiteedi seoste korral (teadlik keelekuju valik või konkreetse keelendi valik, sõltuvalt keelendi sotsiaalsest tähendusest, vt kirjandust etnolektide kohta, nt Cornips 2008), samuti mitmekeelse vestluse uurimustes (Auer 1998). Viimasel ajal on sotsiolingvistid uurinud ka metalingvistilist kommenteerimist (ingl *meta-linguistic comments*) ehk keelekasutajate endi sõnastatud tähelepanekuid ja seisukohti keele kui sellise või konkreetsete keelekasutusjuhtumite kohta (vt metalingvistilisele kommenteerimisele pühendatud *Applied Linguistics Review* erinumbrist: Dorleijn, Nortier 2017). Enamasti on metalingvistilise kommenteerimise käsitlused sotsiolingvistilist laadi: uuritakse nn rahvalikku lingvistikat, keelekasutajate refleksiooni keelevaliku ja -kasutuse sümbolse tähenduse kohta; samas on võimalik kujutada metalingvistilist kommenteerimist keelelise teadlikkuse erijuhtumina (Verschik 2017a). Teadlikkusel on teatud koht polüglotismi uuringutes (nt Todeva, Cenoz 2009), kuigi neid on suhteliselt vähe. Varajase kakskeelsuse kirjelduses on üsna näitlik François Grosjeani (1982: 206–207) tähelepanek, et kakskeelsed lapsed mõistavad varakult, kuidas eri keelte süsteemid toimivad, ja mängivad keelega (näiteks kasutades ühe keele tüvesid ja teise keele grammatilist raamistikku).

Kontaktlingvistilistes mudelites teadlikkuse element peaaegu puudub. Oma klassikalises teoses „Languages in Contact” nendib Uriel Weinreich (1953: 71), et kakskeelsuse asupaik on kakskeelse inimese ajus, kuid ei arenda seda edasi (tema käsitlus on esmajoones strukturalistlik ja mõnevõrra sotsiolingvistiline, kuid arusaadavatel põhjustel mitte kognitiivne, sest tollal oli kontaktlingvistika alles tekkimas ja oli valdavalt strukturalistlik).

Üks erandeid on Sarah Grey Thomason (1997, 2007), kes nimetab kahte keelelise teadlikkusega otseselt seotud keelemuutuse mehhanismi: kokkuleppimine (ingl *negotiation*) ja teadlik muudatus (ingl *change by deliberate decision*). Kokkuleppimine ei tähenda otsest arutlust keelekasutuse üle, vaid oma keelekasutuse mugandamist vastavalt sellele, mida kaasvestleja mõista suudab ja mida kommunikatiivne situatsioon nõuab. Teadliku muudatuse näitena võib tuua korpuskorralduslikud otsused (nt keeles A on element/mall X, mingil põhjusel tundub mõistlik kopeerida see keelde B, kas otse või luues oma materjaliga selle ekvivalendi Y), aga ka kogukonna keelekasutuse kirjutamata reeglistiku. Thomason (2007) kirjeldab Montana sališi, USA-s elava üsna ohustatud põliskeele kõnelejate kogukonna kirjutamata reeglit: nimelt väldivad nad teadlikult leksikaalseid laene inglise keelest (mis ei takista aga morfosüntaktiliste mallide kopeerimist). See viib kohe järgmise arutluse juurde.

Yaron Matras (2012) püüab oma MAT- ja PAT-mudelis leida seaduspära, milliste kontaktlingvistiliste muutuste korral mängib rolli keeleline teadlikkus (mudeli enda kohta vt Matras, Sakel 2007; Matras 2009; eestikeelset käsitlust ja terminoloogiat vt Verschik 2012). MAT (ingl *material replication*) on teise keele sõnade, tüvede, väljendite replikatsioon, mis on Matrasi järgi teadlik; PAT (ingl *pattern replication*) on aga mallide, reeglite jm abstraktsete omaduste ebateadlik ülevõtmine. Thomasoni (2007) käsitletud juhtumi puhul tundubki, et erinevalt morfosüntaktilistest uuendustest on leksikaal-

sed uuendused n-ö palja silmaga nähtavad, seetõttu suudab keeleteadlased nende suhtes seisukoha võtta. Siiski tundub Matrasi väide liiga kategooriline, sest, nagu näeme allpool, teise keele grammatilist mõju võib teatud juhtudel teadlikult soodustada või takistada, seda nii kogukonna kui ka üksiku keelekasutaja tasemel. Teadlikest muudatustest grammatikas räägib ka Alexandra Aikhenvald (2013), kes toob näiteks keelekorraldajate sekkumise.

2. Keelekontaktid: võtta või jätta? Korpuskorraldus

Loomulikult on keelekorraldajate töös kesksel kohal keeleline teadlikkus. Kuid kontaktlingvistikas ei ole kuni viimase ajani eraldi vaadeldud kontaktidest johtuvaid muutusi, mis on n-ö kunstlikku päritolu ehk keelekorraldajate juurutatud. Mainitud Aikhenvaldi (2013) töö on pigem erand. Samal ajal peaks korpuskorralduslikke muudatusi käsitlema kontaktlingvistikas süsteemiliselt, need pole sugugi vähem olulised kui omasoodu, ilma sekkumiseta tekkinud muutused.

Pealkirjast ilmneb, et korpuskorralduses on tihti tegemist otsusega, kas soodustada keelekontaktidest johtuvaid muutusi või mitte, või koguni teadlikult tekitada ja juurutada teise keele mõjulisi malle, mida varem antud keeles pole esinenud. Olukorras, kus ollakse silmitsi niisuguse valikuga, on tihti mängus põhjanevad keelevälised tegurid, nimelt identiteet, keeleideoloogia ja sellest tulenev ettekujutus keele ideaalist, aga ka sotsiolingvistiline olukord ja diskursus keele kui sellise kohta. Väga näitlik on suhtumine lähedase sugulaskeele juba tekkinud ja juurdunud või potentsiaalselt võimalikku mõjusse.

Siin tuleb pöörduda Heinz Klossi (1967) jaotuse juurde, mille järgi on olemas *Abstand*-keeled ja *Ausbau*-keeled (ka ingliskeelses kirjanduses kasutatakse Klossi pakutud saksa termineid). *Abstand* tähendab eraldiseismist, s.o kaks keelt on kasutajate silmis piisavalt erinevad (meenutagem, et tavakasutaja ja keeleteadlase jaoks pole keelte sarnasus tingimata üks ja sama), nii et ei teki küsimust, kas tegemist on ühe keele eri variantidega, kirjakeele ja murdega vms. Teisisõnu, kasutades William Stewarti (1968) määratlust, pole küsimus autonoomsuses (ingl *autonomy*, sotsiokultuuriliselt seisukohalt omaette keelena tajutatav keelekuju; autonoomsus on tegur, mis soodustab keele ametliku staatuse teket). *Ausbau* tähendab umbkaudu 'lahkuehitamist' ehk autonoomsuse saavutamiseks prestiižikast sugulaskeelest võimalikult erinevate mallide valikut. Kui lähedast sugulaskeelt või sotsiolingvistiliselt domineerivat keelt (nt saksa keel enne ärkamisaega Lätis ja Eestis, poola keel Leedus jms) võetakse pidevalt arvesse korpuskorralduses, võib seda nimetada kontaktiivseks teadlikkuseks. Siin on võimalik vähemalt kolm suhtumismalli.

(a) Lähedases sugulaskeeles on element/mall X, seda võiks kopeerida ja teha kohustuslikuks/soovitavaks.

Heaks näiteks on soome keele eeskujul essiivi käände eesti kirjakeelde juurutamine. Arusaadav, et XIX sajandil ei teadvustatud soome keelt ja kultuuri ohuna, autonoomsus või selle puudumine ei olnud sel juhul üldse oluline. Pigem oli keelesugulus plussiks, mis aitas ärkamisajal distantseeruda

suurtest mõjukeeltest, nagu saksa ja vene keel. Ka identiteediloomes sai rõhutada keelesugulust, et põhjendada vastandumist domineerivatele keeltele. Kontaktlingvisti seisukohalt pole see midagi muud kui laen või täielik koopia, ainult et tegemist on seotud grammatilise morfeemiga, mille kopeerimine on selle abstraktse tähenduse tõttu suhteliselt haruldane, kuigi mitte võimatu (Backus, Verschik 2012). Võib küsida, kas teadliku muudatuse tulemused erinevad nn loomulike keelekontaktide omadest, kus klassikaline skeem eeldab esialgu sõnavara laenamist, seejärel pehmet struktuurilist muutust (prosodia, häälikute kombinatsioonid, morfosüntaktilised mallid, tähendused jms) ja alles hiljem (kui üldse) grammatiliste kategooriate, tunnuste jms laenamist. Selle üle arutletakse 5. peatükis.

(b) Element/mall X on olemas lähedases sugulaskeeles A ja just seetõttu on see ebasoovitav keeles B.

See on tüüpiline mõtteviis *Ausbau* lähenemise taga, sest ajaloolised keeltevahelised sotsiolingvistilised suhted on sellised, et keelel B puudub A- (ja mõningate B-) keele kasutajate silmis autonoomsus ja seetõttu puudub ka auväärne ajalooline traditsioon (ingl *historicity*; Stewart 1968 järgi). Sellepärast soovitakse nimme rõhutada erinevusi, soovitakse takistada A-keele mõju ja A-mõjulised jooned välja juurida. Laiemalt võib olla küsimus nn autentsuses (arhaiseeriv/etnograafiline purism, purismi liikidest täpsemalt vt Thomas 1991): asja kujutatakse nii, et A-mõjulised keelendid polevatki autentsed.

Markantne autonoomsuse eest võitlemise näide on üks jidiši keele standardiseerimise mõttesuundi, mida esindas esmajoones Max Weinreich. 1930-ndatel oli jidiš moodsa ilukirjanduse, teaduse, hariduse, ajakirjanduse, teatri jms keel, kuid ilmselt ei olnud see mõne jaoks piisav argument, et tunnistada jidiši autonoomsust saksa keelest. Nõnda ilmus Max Weinreichi (1938) programmiline artikkel pealkirjaga „Dajšmeriš tojg nit” („Saksa-pärasus ei kõlba”). Siiski ei ole Weinreichi purismi taotlus mitmel põhjusel soovitavaid tulemusi toonud.

Kontaktlingvistikas on lähedaste sugulaskeelte vahelised kontaktid suhteliselt kõrvaline teema, kuid on üldteada, et materiaalsed ja struktuurilised sarnasused soodustavad laenamist või kopeerimist ning sugulaskeeltes on selliseid sarnasusi alati rohkem kui mittesugulaskeeltes. Igal juhul tekib lümpalli efekt: mida suurem sarnasus, seda suurem on kopeerimise tõenäosus, ja mida rohkem kopeeritakse, seda rohkem tekib nn ühispinda. Seega on *Ausbau* tegevus mingis mõttes alati vastuvoolu liikumine.

(c) Lähedases sugulaskeeles A võib olla mis tahes element/mall, kuid see asjalu ei tohiks B-keele kasutajatele korda minna, kui kõnealune element/joon on B-keeles laialt levinud.

Dovid Katz nimetab seda strukturalistlikuks mõtteviisiks vastandatuna *Ausbau*-mõtteviisile (Katz 1993: 37, 41). Nimetus „strukturealistlik” pole kuigi selge, aga mõeldakse seda, et kõnealune element või joon kuulub *de facto* B-keele süsteemi ja muu ei puutu asjasse. Nõnda oleks ebaproduktiivne rääkida, et

näiteks sõna *langzam* 'aeglane' ei ole jidiši keeles „õige sõna” (kasutatagu selle asemel hoopis *pamelax* 'aeglane') ja tuleb välja juurida saksapärasuse tõttu (sks *langsam*). Mõnel murdealal, kus puudus slaavi keelte kõnelejaskond ja samas elas (balti)sakslasi, näiteks Eestis ja osaliselt Lätis, võisidki germanismid välja tõrjuda slavismid.

Seega on näha, et valikute taga on seisukoht, kas ja kuivõrd takistada keelekontaktidest johtuvat keelemuutust. Sellepärast tuleb ka küsida, kas muudatus või muutmata jätmine on alati tavapärane ja loomulik asjade käik. Äärmuslikel juhtudel pole valik vaba, vaid ideoloogiast tingitud. Nõnda osutusid 1927. aasta Harkivi keelekorralduskonverentsil kehtestatud ukraina keele normingud ühtäkki kodanlikeks ja vaenulikeks, kuna keskvõim hakkas neis nägema vene keelest distantseerumise katset.

Kas kaugenemine vene keelest oli tõepoolest varjatud ideaal ja põhiline muutusi käivitav mootor, on raske öelda, igatahes nõukogude ideoloogid tõlgendasid näiteks internatsionalismide kuju valikut kui *Ausbau* mõtteviisi vene keele suhtes ja seega nähti selles natsionalismi ilmingut. Nõnda kehtestati uus norming, mis asendas 1920-ndate lõpus juurutatud normingu venepäraste vastetega: vrd varasem *кляса* 'klass', *етер* 'eeter', *лямпа* 'lamp', *мит* 'müüt' ja vastavalt *клас*, *эфир*, *лампа*, *міф* (rohkem venestamise kohta vt Bilaniuk 2005: 84–89). Ideoloogid esitasid asja nii, et venepärasemad valikud olevat tõelised, autentsed, kõik muud aga konservatiivsed, loomult kodanlikud ja oma aja ära elanud elava keele moonutised. Näiteks võib tuua tollaegse hariduse rahvakomissari asetäitja Andrij Hvõlja (1933) brošüüri pealkirja „Викоринити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті” („Välja juurida, hävitada natsionalistlikud juured keelerindel”) (Kočerga 2004).

3. Individuaalne keelekorraldus

Oleme harjunud mõtlema keelekorraldusest ja keelepoliitikast kui millestki, mis toimub üksnes keelekogukonnas või terves riigis ja tingimata ülevalt alla. Kuid ka üksikisik võib enam või vähem teadlikult kujundada oma idiolekti. Individuaalne keelekorraldus on tinglik nimetus, mille alla kuuluvad mitmekeelse isiku mitmesugused valikud. Ka siin toimib teadliku muudatuse mehhanism. Oluline on valiku olemasolu, mis ükskeelsel keelekasutajal puudub.

Järgmine näide on pärit ühe mõnda aega Ida-Virumaal töötanud eestlase keelekasutusest. Venekeelsed töökaaslased püüdsid rääkida temaga eesti keeles nii, nagu oskasid. Nad ei teadnud, et eesti keeles öeldakse kellaaja kohta *kümne (minuti) pärast viis*, vaid kopeerisid vene malli *без десяти (минут) пять*, seega *ilma kümnet / kümne minutita viis*. Eestlasele tundus see naljakas, ootamatu ja uudne, nii et ta hakkas seda malli vähemalt mingil määral kasutama, ka teiste eestlastega suheldes. Teatud mõttes on see kohanemine, kui viisakusest ja solidaarsusest minnakse kaasa kaasvestleja valikutega ja kopeeritakse tema keelekasutust. Siinkohal on aga määrav just valikuvõimalus: too eestlane oleks võinud kasutada edasi konventsionaalset eesti malli, aga otsustas teisiti. Kindlasti oli ta teadlik, et eesti keeles nii ei räägita. Arvatavasti kaalus uudsus ja värskus tolle kõneleja silmis üles kõik muud asjaolud. Selline valik võib olla puhtesteetiline, keelekasutaja omaenda lõbuks.

Näites 1 avaldub kõrge mitmekeelne teadlikkus: arutatakse Vilniuse tänavanime *Smetonos* käänamise üle. Viimane kõnevoor on märkimisväärne.

(1) A: 2001. aastal elasime Smetonos tänaval.

B: Miks sa ütled Smetonos? Miks mitte Smetonose või Smetona?

A: Sest Smetonos on genitiiv perekonnanimest Smetona ja ma ei saa teha nägu, et ma seda ei teaks.

Kontaktlingvistilises kirjanduses on vaieldud vastu seisukohale, et üksiku sõna täielik morfosüntaktiline integratsioon viitab laenamisele ja integratsiooni puudumine on koodivahetuse näitaja (Leisiö 2001; Zabrodsckaja, Verschik 2014). Larisa Leisiö (2001) seletab soome-vene kakskeelsuse materjali näitel, et kakskeelne ei pruugi vajada samasuguseid integratsiooni mehhanisme, sest ta valdab mõlemat keelt ja saab igal juhul aru, kuidas lause toimib. Võidakse öelda, et näites 1 on siiski perekonnanimi, mis on erilise staatusega. Samas on selge, et *s*-lõpulisid nimesid võib käänata *ne-/s*-tüübi järgi (nt *Sabonis* : *Sabonise*). Kui eesti keele kõneleja tajub *Smetonos* nimetavana (ja kui ta leedu keelt ei oska, on see üsna ootuspärane), siis oleks genitiiv *Smetonose* loomulik. Haritud eestlane võib aga teada, et tegu on Leedu presidendi Antanas Smetonaga (1874–1944), ja mõista, et Vilniuse tänav on nimetatud tema auks. Sellisel juhul langevad nominatiiv ja genitiiv kokku, sest nominatiiv lõpeb vokaaliga (*Smetona* : *Smetona*).

Kõneleja A ei suuda aga ignoreerida fakti, et nimi *Smetona* kuulub leedu keele nimisõnade 2. käändkonda (*a*- ja *é*-lõpulisel nimisõnad, mille genitiiv on vastavalt lõpuga *-os* ja *-és*). See näitab ilmekalt, mida tähendab mitmikpädevus, ja ka seda, et mitmekeelse inimese keeletaju erineb ükskeelse omast.

Selliseid näiteid on suulises keelekasutuses üsna raske tuvastada, sest oma valikuid kommenteeritakse harva ja isegi kui kommenteeritakse, ei saa metalingvistilist materjali kergelt kätte. Kergem on täheldada teadlikke valikuid internetisuhtluses, nt blogides ja foorumites, kus keelekasutus ei ole kuidagi piiratud, samas võivad teised osalejad esitada küsimusi ja valikuid kommenteerida (mitmesuguste näidete kohta Eestis elavate venelaste blogidest vt Verschik 2017c). Järgmises näites arutleb blogija, et ta on juba harjunud eestipärase väljendusega kohalikes venekeelsetes raadiouudistes. Toodud on blogija tähelepanek ja kommentaar:

(2) Blogija: Новостные редакторы с Радио 4 часто используют кальку с эстонского „продолжаем с зарубежными новостями” (**jätkame välisuudistega**), что я к такой конструкции уже начинаю потихоньку привыкать и она мне уже не так режет слух.

'Raadio 4 uudiste toimetajad kasutavad tihti otsetõlget eesti keelest „jätkame välisuudistega”, nii et hakkam juba pikkamööda harjuma selle konstruktsiooniga ja see enam ei häiri mind nii.'

Kommentaari: А разве это не правильно по-русски?

'Kas see on siis vene keeles valesti?'

Blogija: Наверное, правильно: „продолжаем зарубежные новости”.

'Ilmselt on õige „jätkame välisuudiseid”.'

Blogija arutleb selle üle, et otsetõlge eesti keelest on nüüd harjumuspärane ega häiri, kommenteerija aga ei tajugi, et midagi võiks olla teistmoodi. Tegelikult ei ole blogija pakutud variant päriselt õige tähenduse poolest, see tähendab 'jätkame välisuudiseid', s.o välisuudiste sees tekkis paus (reklaam vms) ja nüüd jätkatakse seda, mis on jäänud pooleli. Tavapärane väljend oleks hoopis *переходим к зарубежным новостям*, sõna-sõnalt 'läheme üle / siirdume välisuudiste juurde'. Näitest 2 võib järeldada, et blogija tajub väljendi eestipärasust, kuid tegelikult ei tea enam, mis oleks n-õ kontaktieelne vorm.

Teadlikkus ei avaldu ainuüksi arutlustes keelekasutuse üle, vaid ka implitsiitselt, näiteks ortograafia, tähestiku vms valikul. Ortograafiast mitmekeelses internetisuhtluses on kirjutatud küllalt palju (nt Hinrichs, White-Sustaíta 2011; Ivkovic 2015), kuid siiski mitte eraldi kontaktlingvistilisest vaatenurgast. Näites 3 edastab ortograafia, õigupoolest, eesti õ-tähe kasutamine muidu venekeelses tekstis erilist teavet blogija mitmekeelsusest ja ka sotsiokultuurilisest tajust (vt analüüsi Verschik 2017a: 22–23).

(3) Весь путь от **Õ**йсмяз до центра проехал.
'Sõitsin maha kogu tee Õismäest kesklinnani.'

Venekeelsetes blogides kirjutatakse tihti (kuid mitte alati) eesti sõnu ja pikemaid löike vene tähestikus, põhjus võib olla tehniline, aga kindlasti on mängus mugavus ja soovimatus pidevalt klaviatuuri vahetada. See blogija aga ei põlga vaeva ja vahetab tähestikku kaks korda: et trükkida eesti õ ja pärast vene tähestikule tagasi minna.

Kuigi on olemas tava, mille järgi eesti õ-le vastab vene *ы* kohta- ja pärisnimedede translitereerimisel, tajub blogija, et häälikud on tegelikult erinevad (IPA transkriptsioonis *õ* /ɣ/ ja *ы* /i/). Ka selles avaldub mitmikpädevus: teise keele oskus annab justkui uue nägemise. Kakskeelsuse uurijad, nt Aneta Pavlenko (2003), on kirjeldanud (kuigi teist terminoloogiat kasutades), kuidas ka küpses eas inglise keele omandanud vene immigrandid USA-s tunnetavad, et vene keeles puudub vaste paljudele inglise keele väljenditele (lünk ei ole ainult leksikaalne, vaid ka kontseptuaalne ja pragmaatiline; laias laastus vajab lünga tajumise teema ka kontaktlingvistilist käsitlust). Ta kasutab õ-tähte ka siis, kui kirjutab eesti keeles vene tähestikus, näiteks *нõус* 'nõus'. Seega ei näita ta välja mitte ainult keelelist teadlikkust (kahe keele sarnaste häälikute erinevus), vaid ka sotsiokultuurilist teadlikkust, sest õ on eesti keele ajaloos eriline täht (2016. aastal pühendati selle 200. aastapäevale koguni terve konverents) ja maailma tähestikes esineb see harva. Seega võib õ-tähte pidada teatud mõttes Eesti märgiks.

Mõnikord aga ei puuduta otsus üksikuid väljendeid või vorme, vaid terve keelevariante. Seejuures n-õ sotsiaalne hind (kuidas muud, põhivoolu variandi kõnelejad suhtuvad keelekasutajasse) võib olla ränk (põlgus, stigmatiseerimine), kuid valik on seotud identiteediga, identiteet aga kontaktkeelevariandiga (ingl *contact variety*). Etnolektid on esimese keele sugemetega enamuskeele variandid, mis ei jää ajutiseks (s.o ainuüksi õppijavariandiks), vaid juurduvad ka järgmistes põlvkondades, muutudes registriks, identiteedi markeriks ja mõnikord mõjutades ka peavoolu keelekuju. Leonie Cornips (2008) on kirjeldanud, et nn immigrantide hollandi keele üheks markeriks on üks

sugu kahe asemel ja sisserändaja taustaga hollandi keele kõnelejad kasutavad seda keelevarianti, kuigi oskavad ka „pärišhollandi” keelt; veel enamgi, mitte-sisserändajatest noored hollandlased teevad seda ka, vaatamata õpetajate ja vanema põlvkonna pahameelele. Kuid selline otsus võib olla ka individuaalne. See on nii identiteedi kui ka maitse küsimus.

Üks kolleeg, kellega autor suhtleb jidišis, vestles 1999. aastal autori kuuldud telefonis vene keeles. Sellel vene keele kujul oli selgelt jidišipärane intonatsioon, iseloomulik uvulaarne [R], mitmed jidišist pärit morfosüntaktilised mallid, mis on iseloomulikud n-ö vene juudi etnolektele (Verschik 2017b). Kolleeg tajus autori tähelepanu ja lausus nüüd vene keeles hoopis teistsuguse, Moskva-pärase hääldusega: *Muidugi, võin rääkida nii nagu venelane Moskvast, aga milleks mulle see?*

Selle osa mitmekeelse teadlikkuse näited puudutasid identiteedi ja/või esteetiliste eelistustega seotud valikuid. Kontaktlingvistilisest vaatevinklist on tegemist vähem (üksikujuhtum) või rohkem (otsus kasutada läbivalt etnolekti jooni) stabiilsete teadlike muudatustega. Kuid mõnikord muudetakse mitmekeelses vestluses keelekasutust eelkõige suhtluse tõhustamiseks. Seda käsitletakse järgmises osas.

4. Retseptiivne mitmekeelsus

Nn kontaktkeelte hulka kuuluvad pidžinid ja kreoolkeeled (viimased kujunevad välja esimestest). Prototüüpse pidžinkeele teke algab n-ö tühjalt alalt, kus eri keelte kõnelejad saavad kokku, ühine keel puudub, samuti puuduvad väljakujunenud ja üldaksepteeritud suhtlusmallid, ent suhtlemisvajadus on olemas (kaubandus, teenused jms). Kahe rühma vahelise suhtluse mallid on üsna paindlikud: temaatika on piiratud, võib osutada esemetele kätega, žestikuleerida ja nõnda kehtestada tava, mis mida tähendab. Pikkamööda muutub prototüüpne pidžin vähem paindlikuks, võib tekkida reeglistik (nt mõni nimisõna või adverb grammatiseerub kaassõnaks, kujuneb välja sõnajärg jms). Selge, et siin kehtib kaks Thomasoni (2007: 43–44) nimetatud mehhanismi: juba mainitud teadlik muudatus ja kokkuleppimine. Oma keelekasutust modifitseeritakse teadlikult nii, et see oleks kaasvestlejale arusaadav; kui ei saada aru, siis tuleb uuesti katsetada ja püüda jõuda ühiselt vastuvõetava tulemuseni.

Mingil määral sarnane loogika toimib retseptiivse mitmekeelsuse puhul (Rehbein jt 2012). See on suhtlusviis, kus kõik kaasvestlejad räägivad oma emakeelt või vajadusel modifitseerivad seda nii, et olla n-ö poolel teel. Tegemist võib olla lähedaste sugulaskeeltega (igauks on näinud soomlastest turistide ja eestlastest müüjate jm teenindajate suhtlust), aga ka muude keeltega, kui kummalgi kaasvestlejal on kas või passiivne teise keele oskus (Bahtina-Jantsikene 2013 analüüsib eksperimentide näitel, kuidas isegi piiratud teise keele oskusega eestlased ja venelased suudavad kokku leppida ja mängida edukalt pakutud mängu).

Lähemalt vaadates tähendab modifitseerimine teise keele reeglite imiteerimist: nagu alguses mainitud, võib eestlane märgata, et tihtilugu vastab soome diftongile *uo* eesti pikk vokaal *oo* jne. See on nn oletatud sarnasus

(Ringbom 2007), sest mall ei ole universaalne. Näiteks eesti *koor* (piimatoode) ei ole soome keeles *kuori* (vt näidet Verschik 2012: 279). Kui toetuda ainult vastavuste otsimise strateegiale, ei pruugi kommunikatiivseid eesmärke saavutada. Äärmuslik näide on Ukraina endine peaminister Mõkola Azarov, kes ei suvatsenud ukraina keelt ära õppida ja kasutas igal pool ükskord tuvastatud vastavust: vene *o* = ukraina *i* (vene *кот* 'kass' = ukraina *кіт*, vene *ровный* 'ühtlane, tasane' = ukraina *рівний* jne). Nimelt pidas ta piisavaks, kui asendada peaaegu kõik vene vokaalid *i*-ga, mistõttu sai tema hüüdnimeks Azirov ja tema pseudoukraina ütlused muutusid meemideks: vene *каска на голове* 'kii-ver peas' = pseudoukraina *кіска на голові* 'kassike peas', vrd ukraina *каска на голові*. On tekkinud mitu internetilehekülge, kus koguti tema kõne näiteid ja lisati midagi samas vaimus. Samas tuleb tunnistada, et Azarovi ukraina keele oskuse hindamisel ja tema kulul naljameelisel ei mängi rolli mitte ainult tema apsakad (paar *koor* : *kuori* ei ole loogika poolest erinev paarist *каска* : *кіска*), vaid teadaolev ülbe suhtumine ukraina keelde. Kui kaasvestleja kavatsused on heatahtlikud ja tema jõupingutused on silmanähtavad, võidakse möödaksmised ka andestada.

Tavaliselt on retseptiivse mitmekeelsuse režiimiga (ingl *language mode*) harjunud kõnelejatel korraka mitu strateegiat (nt sihtkeele tüved pluss oma keele käändelõpud, koodivahetus vms, vt Verschik 2012: 278). Oleks eba-produktiivne öelda, et nad räägivad teist keelt vigaselt: esiteks, nad ei pruugi olla seda keelt õppinud, teiseks, nad ei kujutagi ette, et on selle keele oskajad. Nad on teadlikud oma võimalustest ja mõnikord on niisugusel vahepealsel suhtlusmoodusel omaette nimi, nt iseloomustamiseks eesti müüjate, juuksurite, taksojuhtide jt soome keele kuju, kasutatakse mõnikord ka silti „Tallinna soome keel”.

Suhtlus poes, juuksuris, kohvikus, turul ei ole kuidagi reglementeeritud, võib proovida mitmesuguseid variante. Näites 4 on poolpaksus kirjas näidatud soome elemendid või sellised, mis on pigem soomepärased (puudub ainult vokaalharmonia), allajoonitud on ambivalentsed elemendid (mõlemas keeles ühesugused või üsna sarnased), püstkirjas on elemendid, mis on vormilt soomekeelsed, aga eesti semantikaga (nn tõlkija valesõbrad). Müüja seletab kliendile sokkide ja põlvkute sortimenti.

(4) Aga **tämä** ei ole **viela** hooaeg, se(e) kauppa **tulee** siis, kui **on** hooaika.

Müüja kõnetempo on üsna kiire, millest järeldub, et ta on harjunud niisuguse suhtlusmoodusega. Kuigi *hooaeg* või *hooaika* ei pruugi olla eraldi võetuna soomlasele arusaadav, võib siiski tabada, et jutt on sellest, et saabub teatud aeg. Eesti *kaup* ei ole küll soome keeles *kauppa*, kuid see ei sega. Selles lühikeses kõnenäites on näha ka variatsiooni (*hooaeg* – *hooaika*); kõneleja muudab sõna soomepärasemaks.

Põhimõtteliselt võib mugandamine olla mõlemasuunaline; ka mõni soome klient proovib oma keelekasutust teadlikult muuta, tsiteerides eestikeelseid silte (Verschik 2012). Eesti-soome retseptiivse mitmekeelsuse puhul on eestlaste keelekasutuse mugandamise põhjuseks vajadus kokku leppida ja end kliendile arusaadavaks teha, kuid kui soomlastest kliendid mugandavad oma

keelekasutust, võib olla tegemist viisakusega ja soovimatusega oma keelt peale suruda.

Selles mõttes on kasulik vaadata, mis toimub praegu ukraina-vene retseptiivses kakskeelsuses. Viimasel ajal, eriti pärast 2013. aasta Ukraina revolutsiooni, on sagenenud juhtumid, kus isegi televisioonis ei räägi venekeelsed kaasvestlejad vene keele ükskeelset varianti, vaid nihkuvad vene-ukraina skaalal rohkem ukraina keele suunas. Selle taga on sotsiaalsed tegurid, eelkõige opositsiooniline identiteet ehk soov distantseeruda Venemaast. Nn *suržik*'u (stigmatiseeritud, madala sotsiaalse staatusega ukraina-vene vahepealsete keelevariantide „kimbu”, vt Bilaniuk 2005: 104) teema on Ukraina ühiskonnas üsna terav, kuna *suržik*'us nähakse vene keelele ülemineku lõpuni viimata katset, kuid juba 2005. aastal nentis Laada Bilaniuk (2005: 121, 125–135), et *suržik*'uid on mitmeid ja oluline on eristada suunda, sest nüüd on olemas ka ukrainasuunalisi variante. Siin on jutt vastupidisest liikumisest, vene keele juurest ukraina keele suunas, kus venekeelne inimene püüdleb ukraina keele poole ja räägib nii, nagu oskab. Puristlik suhtumine on siiski üsna levinud (vt ülevaadet Verschik 2010: 98–103), seetõttu on vestlussaadetes siiani pigem sallitud seda, et kumbki räägib oma keelt, ainult mitte *suržik*'ut: Bilaniuk (2010) nimetab seda mugandusteta kakskeelsuseks (ingl *non-accommodating bilingualism*).

Pärast Maidani revolutsiooni aga tundus loomulik veelgi rõhutada oma kuuluvust Ukraina ühiskonda ja seetõttu hakati mitme telekanali vestlussaadetes keelekasutusse vabamalt suhtuma. Mõistagi, pika kontaktide aja looga lähedaste sugulaskeelte puhul on suhteliselt raske eristada, kus on enam või vähem konventsionaalsed, väljakujunenud sulamvariandid (Auer 1999 terminoloogias *fused lects*) ja kus on koodivahetus. Järgnevates katkendites (näide 5) ei oska intervjuueritav (vabatahtlik sõdur) rääkida soravalt ukraina keelt, kuid ta kasutab ukraina sõnu ja ukrainapäraseid kohanimede variante (poolpaksus kirjas) seal, kus saab:

(5) Intervjuueritav: *они ехали без зброї*
'nad sõitsid ilma relvadeta'
vene: *Они ехали без оружия*
ukraina: *Вони їхали без зброї*

Intervjuueritav: *у меня....в Сніжном(у) родственики*
'Mul on Snížnes sugulasi'
vene: *у меня в Снежном родственики*
ukraina: *у мене в Сніжному родичи*

Intervjuueritav: *дела о массовых заворушеннях*
'kriminaalasjad massirahutuste kohta'
vene: *Дела о массовых беспорядках*
ukraina: *Справи о масових заворушеннях*
(Hromadske TV, 13. VI 2014)

Toodud näidetes on ukraina keele elementide sissetoomine tingitud soovist tulla saatejuhile vastu: kõneleja tunneb Ukraina keelelist tegelikkust ja teab,

et saatejuht saab niisugusest ukrainapärasest vene keelest aru. Vähemalt teoreetiliselt tekib võimalus, et selline tinglikult nimetatud ukrainapärase vene keele variant muutub tavapäraseks kompromissiregistriks nende jaoks, kes ei suuda rääkida ukraina keelt.

5. Keeleline loovus

Keelte „segamist” taunitakse tihtilugu tõsistes žanrites, kuid peetakse täiesti võimalikuks naljades ja paroodiates. „Segamine” on jutumärkides sellepärast, et antud juhul pole see keeleteaduslik termin, vaid tavainimese tähistus (sega-keeled selle sõna rangemas mõttes on eriline kontaktkeelte tüüp, vt allpool). Nn makaroonilistes lauludes tekib naljaefekt mitme keele materjali teadlikul vaheldumisel ja sellest sündinud kontrasti kaudu. Klassikaline näide on Paul Ariste (1981: 68) toodud saksa-eesti-vene lauluke „Eines Tages / tahtsin minna / über Strasse / *встретиться*” ’ühel päeval tahtsin minna üle tänava kohtuma’. Siin on suhteliselt lihtne mehhanism, keel vahetub autonoomsete sõnade või osalauseste piiiril.

Kuid koodivahetus rahvaluules ei ole iseenesest koomilise žanri tunnus. Juudi rahvatraditsioonis on üsna tavaline, kui ühte salmi korratakse järjest mitmes keeles: jidiš, poola, ukraina vms. Sisu on sama, muutub ainult keel. Teine võimalus on, et iga keel toob sisse oma teema: nt igapäevamured *vs.* kõrgem mateeria. Järgnevas juudi laulus (näide 6) vaheldub ukraina keel, mõni ukraina-vene vahepealne keelend, jidiš ja heebrea keel, kusjuures mõnikord on raske vahet teha jidišil ja heebrea keelel, sest jidišis on olemas heebrea päritolu leksikaalne komponent. Ukraina keel on tavalises kirjas, vene keel on versaalis, jidiš on kursiivis, heebrea keel on poolpaksus kirjas. Ambivalentset vene-ukraina (või ukraina-vene vahepealsed) ja jidiši-heebrea elemendid on allajoonitud.

(6) Став я пити, став я пити во неділю

Та пропив я всю надію.

Треба знати, треба знати, як гуляти,

Треба знати, треба знати, як брехати,

Hešbn-tsedek отдавати

Перед паном ХОЗЯИНОМ отвечать

Ой ми пьем, ми пьем, да ми ГУЛЯЕМ

Un mir trinken vajn azoj vi majim

Un mir zogn ale tsuzamen: le-xajim!

Ve oto tišmo min-ha-šomajim

’Hakkasin jooma, hakkasin jooma pühapäeval

Ja jõin maha kogu lootuse.

Peab teadma, peab teadma, kuidas pidu pidada,

Peab teadma, peab teadma, kuidas valetada,

Oma annetusi anda,

Härra PEREMEHE ees vastutada

Ага me joome, joome, ага me PIDUTSEME

Ja joome veini nagu vett
Ja kõik koos ütleme: terviseks!
Ja sina kuulad taevast'

Sellise ülesehitusega salm on iga nädalapäeva kohta. Kuigi kohati on ambivalentseid või vahepealseid keelendeid, ei ole siiski suvaline, mis keel mis teemat esindab: siin ilmneb selgelt di- või triglossia (kohaliku enamuse keeled – jidiš kui oma kogukonna kõnekeel, heebrea kui liturgia, pühakirja ja kommentaaride keel).

Keerukam loovuse avaldus, mis nõuab ka kõrgemat keelelise teadlikkuse astet, on nn naljareleksifikatsioon. Releksifikatsioon (ühe keele leksikaalsete morfeemide süstemaatiline asendamine teise keele omadega) on ühe segakeele tüübi tekkemehhanism, nt *Media Lengua*, kus on ketšua morfosüntaks ja hispaania tüved. Segakeelte teke on siiski pigem erandlik ning tavaliselt ükskõik kui tihe sisestav koodivahetus (ingl *insertional code-switching*) ei anna selliseid tulemusi (Backus 2000: 103).

Naljareleksifikatsiooni võib näha nt paroodias, stiliseeringus, imiteerimises jms, seda nii humoorikates lauludes ja salmides kui ka suulises kõnes ja internetisuhtluses. Näites 7 on autoparoodia: 1980-ndate lõpus kurtis vanem proua Narvast sealse kandi eesti keele venepärasuse üle ja tõi näite, kuidas tema arust kohalikud eestlased räägivad (vene tüved on paksus kirjas ja eraldatud kriipsudega eesti tunnustest ja lõppudest):

(7) *Kirpiits-i zavood-i truuba tõmii-ta-b*

'Telliskivitehase korsten suitseb'

vene: Труба кирпичного завода дымит

eesti: Telliskivitehase korsten suitseb

Nagu näha, säilib eesti morfosüntaks ja grammatilised morfeemid, tüved on aga vene keelest. On olemas ka vastupidine võimalus, kus säilivad esimese keele leksikaalsed morfeemid ning asendatakse just grammatilised morfeemid ja sõnad. Nõnda toimib nn kvaasi-jidiš (autori pakutud esialgne termin, vt allpool). See on justkui vastuolus teadaoleva seaduspärasusega, et seotud grammatilisi morfeeme laenatakse harva. Samas pole see võimatu, nt klassikaline Mednõi saare aleuudi murde juhtum (laenatud on kogu vene finiiitse verbi paradigma).

Analoogiliselt releksifikatsiooniga võiks seda protsessi nimetada regrammatisatsiooniks; pole teada, kas seda mehhanismi on uuritud ja mis juhtudel see esineb (ilmselt siiski mitte tavapäraste keelekontaktide korral). Tundub, et tüvede asendamine on kognitiivselt nii-öelda vähem kulukas, sest tegemist on konkreetsete, spetsiifiliste tähendustega (vt Backus, Verschik 2012) vastupidiselt abstraktsetele grammatilistele tähendustele. Vajadus konkreetsete tähenduste järele on loogiline (sellepärast tekibki prototüüpne sisestav koodivahetus, mis hiljem võib muutuda üldaktsepteeritavaks laenuks); abstraktse tähenduse vajadust on juba raskem ette kujutada.

Tuleb arvestada sellega, mis on kvaasi-jidiši funktsioon. See ei ole igapäevase suhtlemise vahend, vaid pigem naljaregister. See on osale tänapäeva venekeelsetest juutidest kättesaadav viis imiteerida jidišit. Kõneleja tahab

näidata iroonilist suhtumist või rääkida ilmekalt, viidata kellegi kõnele, mis võis kunagi aset leida jidišis. Sellistel keelekasutajatel on olemas mõningane kogemus jidišiga: nad on kuulnud vanemate põlvkondade käest ja meelde jätanud üksikuid jidiši sõnu ja väljendeid ning jidišis juurdunud slavismide põhjal saavad kätte mõned grammatilised morfeemid, nt verbi tuletusliited, mitmuse tunnused jne (nt *javen zix* 'välja ilmuma', vrd vene *явиться*, ukraina *явитися*; *tsatskes* 'mänguasjad; pudi-padi, tarbetud kaunistused', vrd vene *цацки*, ukraina *цацки*). Slavismides on kohe tajutavad tuttavad tüved ja morfoloogia on seetõttu hästi eraldatav. Kohati esineb ka analüüsimate jidiši fraase (nt eessõna pluss artikkel, artikkel pluss omadussõna).

Näites 8 on rakendatud jidišis tuntud slavismide integratsioonimehhanismi (*a*-lõpuline nimisõna muutub *e*-lõpuliseks, mitmuse lõpp on sellisel juhul *-es*):

(8) *Он уже вынес вещь-ес фун комнат-е.*

'Ta on juba asjad toast välja viinud.'

vene: *вещи* 'asjad', *комната* 'tuba'

jidiš: *fun* 'välja, ära'

Näites 9 on blogipostituse kommentaar. Kommenteerija kirjutab, et on ühe moodsa vene-jidiši kakskeelse laulu mõju all (laul vääriks omaette analüüsi, milleks siin pole ruumi) ning laulust ajendatuna ja vaimustatuna saatis oma abikaasale sõnumi vastavas vaimus (ortograafia muutmata). Allajoonitud on vene asesõnade vormid, kui nende sugu/arv on ootamatu, poolpaksus kirjas on jidiši tüved ja morfeemid.

(9) *Рыдаю: только что отправил смс с текстом „и хде мой ледерне курткес, там были нужные бумажкес” – на шо получаю ответ „и мне тене 1\$, коротко, тој курткес в Rostove, ja по4ину ему замочкес”.*

'Olen endast väljas: just saatsin sms-i tekstiga „ja kus on mu nahktigid, seal olid vajalikud paberid”, mille peale saan vastuse „mul on vähem kui 1\$, lühidalt, sinu tagid on Rostovis, lasen parandada tal lukud”.'

Kommenteerija muudab vene sõna *куртка* 'tagi, jope' jidišipärasemaks ja lisab mitmuse lõpu (*куртка* > *kurtk-e-s*). Samamoodi on toimitud sõnaga *бумажки* 'paberid, paberijupid, sedelid'. Vene keeles on see sõna naissoost ja hüpoteetiline jidiši *kurtkе* 'jope' oleks samuti naissoost, kuid kommenteerija ei tunne jidiši grammatikat ja kasutab meessoost possessiivpronoomeneid *мой*, *твой* (mitte *моя*, *твоя*) ning meessoost anafoorilist pronoomeni daativi vormi *ему* (mitte *ей*). Jidiši omadussõna *lederne* 'nahk-, nahkne' on kas mitmuses või naissoo/kesksõna ainsuse nimetavas, aga kirjutaja ei oska seda analüüsida ega näe ebakõla venekeelse meessoost possessiivpronoomeni ja mitmuses omadussõna ja nimisõna vahel.

Nagu näha, on ka keelelise loovuse näidetes tavapärased kontaktlingvistilised ilmingud (koodivahetus, releksifikatsioon vms), samas on õigustatud Jevgeni Golovko (2003) küsimus, kas on vahet ettekavatsetud mitmekeelse manipuleerimise ja spontaanse mitmekeelse kõne vahel. Golovkoga sarnaselt eristab Yaron Matras (2012: 44) tavapärast koodivahetust lavastatud koodi-

vahetusest (ingl *theatrical codeswitching*): terminist endast on selge, et tegemist on kavatsusliku koodivahetusega. Siiski jääb küsimus vastuseta, kuna uuringuid on väga vähe ja tuleb mõelda, kuidas ja kust saada materjali ning kui iseloomulik või juhuslik selline materjal on.

6. Kokkuvõte

Mõte, et keeleline teadlikkus (antud juhul mitmekeelne teadlikkus) võib mängida olulist rolli keelekontaktidest johtuvas keelemuutuses, tundub üsna loomulik, siiski on peavoolu keeleteaduses sellele vähe tähelepanu pööratud. Pigem räägitakse ebamäärastes terminites, et keeles X on tendents Y, taandades analüüsi struktuurinähtustele. Teiselt poolt, korpuskorralduslikud otsused ei ole tihti midagi muud kui Thomasoni (1997) kirjeldatud teadliku muudatuse (lisame: ka muutmata jätmise) mehhanism; väikese kõnelejaskonnaga keelte puhul on mängus alati ka mõni suurkeel (kontrasttiivne teadlikkus). Teisiti sõnastades, need on mitmekeelsest teadlikkusest tingitud otsused. Samadel alustel toimivad ka kogukonnad, kellel puuduvad formaalsed institutsioonid.

Mitmekeelne teadlikkus avaldub idiolekti kujundamises. Seda on igapäevases suulises kõnes raske fikseerida, kuid palju hõlpsam on jälgida internetisuhtlust, kus on näha eksplitsiitsed, mõnikord üsna üksikasjalised kommentaarid keelekasutuse kohta, ja milles on oluline ka kirjaviisi valik. Valik mitmekeelsete variantide kasuks võib olla seotud identiteediga (nt etniliselt markeeritud keelendid kui kuuluvuse näitajad), aga ka pragmaatiliste eesmärkidega (ironia, ilmekus). Kindlasti on mitmekeelne teadlikkus kesksel kohal retseptiivse mitmekeelsuse puhul, kui oma kõnet mugandatakse nii, et ta oleks kaasvestlejale mõistetav. Selleks peaks olema kas või väga üldine ettekujutus kaasvestleja keelest ja teatud paindlikkus (toimivad mehhanismid on jällegi teadlik muudatus ja kokkuleppimine).

Mitmekeelne loovus on kontaktlingvistikas suhteliselt vähe kajastatud teema. Pole teada, kas nn lavastatud, ettekavatsetud muudatus erineb kvantitatiivselt või kvalitatiivselt n-ö loomulikust, ettekavatsemata muudatusest. Näiteks naljareleksifikatsioon näeb välja nagu süstemaatiline sisestav (ingl *insertional*) koodivahetus, kuid reaalses elus on isegi väga tihe koodivahetus muutlik: kord on see sisestav, kord vahelduv (ingl *alternational*), kord puudub ütluses teise keele leksikaalne materjal, kuid morfosüntaks on teise keele oma jne. Oleks oluline teada, kas küsimus on releksifikatsiooni ulatuses ja järjekindluses (Backus 2000: 104) või milleski muus.

Teooria seisukohalt oleks kontaktlingvistikas kasulik arvestada keelelise teadlikkusega; põhjus, et seda pole seni tehtud, on keeleteaduslike distsipliinide eraldatus, erinev metakeel, erinevad traditsioonid, aga ka selles, et nn kognitiivne pööre kontaktlingvistikas on üsna hiljutine.

Rakenduslikust küljest on oluline mõista, et mitmekeelne teadlikkus avaldub üsna paljudes situatsioonides, ent seda ei esine keeleideoloogiates ja -ideaalides. Mitmekeelset teadlikkust oleks kasulik arendada nii lastel kui ka täiskasvanud keeleõppijatel.

Kirjandus

- Aikhenvald, Alexandra 2013. Multilingual fieldwork, and emerging grammars. – Proceedings of the 33rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society, 9–11 February 2007. Berkeley, CA, USA, lk 3–17, <http://aikhenvaldlinguistics.com/images/pdfs/publications/Aikhenvald%20BLS%20paper.pdf> (16. VIII 2018).
- Ariste, Paul 1981. Keelekontaktid. Tallinn: Valgus.
- Auer, Peter (toim) 1998. Codeswitching in Conversation. London: Routledge.
- Auer, Peter 1999. From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. – International Journal of Bilingualism, kd 3, nr 4, lk 309–332.
- Backus, Ad 2000. Insertional codeswitching in an immigrant language: „just” borrowing or lexical re-orientation? – Bilingualism: Language and Cognition, kd 3, nr 2, lk 103–105.
- Backus, Ad, Verschik, Anna 2012. Copyability of (bound) morphology. – Copies Versus Cognates in Bound Morphology. Toim Lars Johanson, Martine Robbeets. Leiden: Brill, lk 123–149.
- Bahtina-Jantsikene, Daria 2013. Mind Your Languages: Lingua Receptiva in Estonian-Russian Communication. (LOT dissertation series 338.) Utrecht: Utrecht University.
- Bilaniuk, Laada 2005. Contested Tongues. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian-Russian television shows. – International Journal of the Sociology of Language, kd 201, lk 105–133.
- Cook, Vivian 2016. Premises of multi-competence. – The Cambridge Handbook of Linguistic Multi-Competence. Toim V. Cook, Li Wei. Cambridge: Cambridge University Press, lk 1–25.
- Cornips, Leonie 2008. Loosing grammatical gender in Dutch: the result of bilingual acquisition and/or act of identity? – International Journal of Bilingualism, kd 12, nr 1–2, lk 105–124.
- Dewaele, Jean-Marc 2016. Multicompetence and personality. – The Cambridge Handbook of Linguistic Multi-Competence. Toim Vivian Cook, Li Wei. Cambridge: Cambridge University Press, lk 403–419.
- Grosjean, François 1982. Life with Two Languages. Harvard: Harvard University Press.
- Dorleijn, Margreet, Nortier, Jacomine (toim) 2017. Metalinguistic discourse on multilingual urban and youth speech styles and linguistic practices. – Applied Linguistics Review (erinumber).
- Golovko, Evgeniy 2003. Language contact and group identity: The role of ‘folk’ linguistic engineering. – The Mixed Language Debate. Toim Yaron Matras, Peter Bakker. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 177–207.
- Hinrichs, Lars, White-Sustaíta, Jessica 2011. Global Englishes and sociolinguistics of spelling. A study of Jamaican blog and email writing. – English World-Wide, nr 32, kd 1, lk 46–73.
- Hvõlja, Andrij 1933. Viktoriniti, zniščiti nacionalistične korinnja na movnomu fronti. – Bilšovik Ukraini 7 (Partvidav SK KP(b)U) [Хвиля, Андрій. Викорінити,

- знищити націоналістичне коріння на мовному фронті. – Більшовик України 7 (Партвидав ЦК КП(б)У)], lk 42–56.
- Ivkovic, Dejan 2015. Cyber-Latinica: A comparative analysis of latinization in Internet Slavic. <http://www.languageatinternet.org/articles/2015/ivkovic2> (16. VIII 2018).
- Jessner, Ulrike 2014. On multilingual awareness or why the multilingual learner is a specific language learner. – *Essential Topics in Applied Linguistics and Multilingualism. Studies in Honour of David Singleton*. Toim Mirosław Pawlak, Larissa Aronin. Heidelberg: Springer, lk 175–184.
- Katz, Dovid 1993. Tiknei takones. Frages fun jidišer stilistik. Oxford: Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies.
- Kloss, Heinz 1967. ‘Abstand languages’ and ‘Ausbau languages’. – *Anthropological Linguistics*, kd 9, nr 7, lk 29–41.
- Kočerha, Olga 2004. Movoznabčī represiji. – Ji, nr 35 [Кочерга, Ольга. Мовознавчі репресії 1933. – Ї], nr 35. <http://www.ji.lviv.ua/n35texts/kocherha.htm> (16. VIII 2018).
- Leisiö, Larisa 2001. Integration and gender assignment in Finland Russian. – *SKY Journal of Linguistics*, nr 14, lk 87–119.
- Masny, Diana 1997. Linguistic awareness and writing: Exploring the relationship with language awareness. – *Language Awareness*, kd 6, nr 2–3, lk 105–118.
- Matras, Yaron 2009. *Language Contact*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Matras, Yaron 2012. An activity-oriented approach to contact-induced language change. – *Dynamics of Contact-Induced Change*. Toim Isabelle Leglise, Claudine Chamoreau. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 18–52.
- Matras, Yaron, Sakel, Jeannette 2007. Investigating the mechanism of pattern replication in language convergence. – *Studies in Language*, nr 31, lk 829–865.
- Pavlenko, Aneta 2003. ‘I feel clumsy speaking Russian’: L2 influence on L1 in narratives of Russian L2 users of English. – *Effects of the Second Language on the First*. Toim Vivian Cook. Clevedon: Multilingual Matters, lk 32–61.
- Rehbein, Jochen, ten Thije, Jan, Verschik, Anna 2012. Lingua Receptiva (LaRa) – Remarks on quintessence of receptive multilingualism. – *International Journal of Bilingualism*, kd 16, nr 3, lk 248–264.
- Ringbom, Håkon 2007. *The Importance of Cross-Linguistic Similarity in Foreign Language Learning: Comprehension, Learning and Production*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Stewart William A. 1968. Sociolinguistic typology of multilingualism. – *Readings in the Sociology of Language*. Toim Joshua Fishman. The Hague: Mouton Publishers, lk 531–545.
- Zabrodskaĵa, Anastassia, Verschik, Anna 2014. Morphology of Estonian items at the interface of Russian-Estonian language contact data. – *Sociolinguistics Studies*, kd 8, nr 3, lk 449–474.
- Thomas, George 1991. *Linguistic Purism*. London–New York: Longman.
- Thomason, Sarah Grey 1997. On mechanisms of interference. – *Language and its Ecology. Essays in Memory of Einar Haugen*. Toim Stig Eliasson, Ernst H. Jahr. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 181–207.
- Thomason, Sarah Grey 2007. Language contact and deliberate change. – *Journal of Language Contact*, kd 1, nr 1, lk 41–62.

- Thomason, Sarah Grey, Kaufman, Terrence 1988. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. Berkeley–Los Angeles–Oxford: University of California Press.
- Todeva, Elka, Cenoz, Jasone (toim) 2009. *The Multiple Realities of Multilingualism*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- Verschik, Anna 2010. Contacts of Russian in the post-Soviet space. – *Applied Linguistics Review*, kd 1, lk 85–128.
- Verschik, Anna 2012. Practicing receptive multilingualism: Finnish-Estonian communication in Tallinn. – *International Journal of Bilingualism*, kd 16, nr 3, lk 265–286.
- Verschik, Anna 2017a. Language contact, language awareness and multilingualism. – *Language Awareness and Multilingualism*. *Encyclopedia of Language and Education*. Toim Jasone Cenoz, Durk Gorter, Stephen May. Springer https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-02325-0_21-2 (16. VIII 2018).
- Verschik, Anna 2017b. Jewish Russian. – *Handbook of Jewish Languages*. Toim Lily Kahn, Aaron D. Rubinstein. Leiden–Boston: Brill, lk 594–599.
- Verschik, Anna 2017c. Metalinguistic comments and multilingual awareness: Estonian-Russian language contacts in blogs. – *Applied Linguistics Review*. <https://www.degruyter.com/view/j/alr.ahead-of-print/applirev-2017-0049/applirev-2017-0049.xml> (16. VIII 2018).
- Weinreich, Max 1938 = Vajnrax, Maks. Dajšeriš tojg nit! – *JIVO Bleter*, nr 4, lk 98–106.
- Weinreich, Uriel 1953. *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.

Anna Verschik (sünd 1968), PhD, Tallinna Ülikooli üldkeeleteaduse professor (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), annave@tlu.ee

Multilingualism, language contacts and (meta)linguistic awareness

Keywords: linguistic awareness, multilingualism, language contacts

The article discusses the concept of (meta)linguistic awareness and its importance for contact linguistic research. The concept is used on a regular basis in second and third language acquisition and in multilingualism studies but not in contact linguistics. The reason is the prevalence of formal approaches in contact linguistics. Few scholars have so far acknowledged the role of conscious decisions in contact-induced language change. The article analyses the following instances of multilingual linguistic awareness: its role in corpus planning, which results, among other things, in contact-induced language change; individual language planning, including computer-mediated multilingual communication; receptive bilingualism and multilingual creativity.

Anna Verschik (b. 1968), PhD, Tallinn University (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), Professor of General Linguistics, annave@tlu.ee